

Гандабура О. В.

РОЛЬ МОТИВАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті розкривається сутність поняття мотивації як психолого-педагогічного поняття, здійснено теоретичний аналіз проблеми визначення поняття мотивації і мотиву, запропоновано структуру та класифікацію мотивів. Автор дає визначення поняття мотивації професійного саморозвитку майбутніх учителів як ієрархічну систему мотивів, які спонукають їх до професійного саморозвитку та самовдосконалення та досліджує роль мотивації в процесі професійного саморозвитку майбутніх учителів.

В статье раскрывается суть понятия мотивации как психолого-педагогического понятия, проведен теоретический анализ проблемы определения понятия мотивации и мотива, предлагается структура и классификация мотивов. Автор дает определение понятия мотивации профессионального саморазвития будущих учителей как иерархическую систему мотивов, которые побуждают их к профессиональному саморазвитию и самоусовершенствованию, и исследует роль мотивации в процессе профессионального саморазвития будущих учителей.

The article reveals the essence of the notion of motivation as a psychological-pedagogical notion, the theoretical analysis of the definition problem of the notion of motivation and motive has been realized, the structure and the classification of motives have been suggested. The author gives the definition of the notion of motivation of professional self-development of future teachers as a hierarchical structure of motives that induce them to professional self-development and self-improvement and researches the role of motivation in the process of professional self-development of future teachers.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Особистість

учителя – це основна, системна складова професійної компетентності педагога. Саме вона визначає характер цілей і завдань педагогічної діяльності. Це система його ціннісних орієнтацій, мотивів і стилю індивідуальної діяльності та спілкування. У структуру особистості учителя входять такі якості, як спрямованість і мотивація. Жоден, навіть висококваліфікований викладач, не досягне бажаного результату в професійній діяльності, якщо його зусилля не будуть узгоджені з мотиваційною функцією самого процесу цієї діяльності. Професійна діяльність тісно пов'язана з професійним саморозвитком, оскільки професійний саморозвиток є однією з основних груп компетенцій, якими має володіти майбутній вчитель. Освітній процес настільки динамічний та мінливий, що не можна один раз і назавжди засвоїти всі вміння та навички педагогічної діяльності. Те, що безвідмовно діє сьогодні, вже завтра виявляється недостатнім або навіть непридатним. Забезпечення професійної мобільності та можливості адаптації майбутніх учителів до швидко змінних умов освітнього процесу вимагає, щоб у них були сформовані вміння, навички та потреби до професійного саморозвитку. Аналіз наукових досліджень дозволив розглянути формування мотивації професійного саморозвитку майбутніх учителів як педагогічну проблему і зробити висновок про те, що мотивація професійного саморозвитку – один із основних критеріїв якості професійної підготовки майбутніх учителів, а ефективно її формування можливо забезпечити тільки за умови створення спеціальної системи мотивів, потреб, інтересів, прагнень, цілей, які спонукають до професійного саморозвитку. Тому дослідження мотиваційної сфери особистості вчителя як одного з основних компонентів готовності до професійного саморозвитку є одним із найактуальніших наукових завдань.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... У працях вітчизняних педагогів і психологів сформульовані методологічні принципи дослідження проблеми мотивації. В них мотивація розглядається як одне із стрижневих утворень особистості. У дослідженнях з цієї проблеми наголошується на складності, якісній неоднорідності будови мотиваційної сфери. Зокрема, взаємозалежність зовнішніх і внутрішніх умов розвитку

особистості і її мотиваційної сфери досліджували С.Л. Рубінштейн, Л.С.Виготський, В. М.Мясищев, О. М. Леонтьев, Б. Г. Ананьев.

Про зміни у розвитку і формуванні мотивації йдеться у роботах Є. П. Ільїна, Ю.М.Орлова, В. К. Вілюнаса, Д. Б. Ельконіна, Ю. В. Шарова, П. М. Якобсона, Г. С. Костюка. Джерела мотивації розглянуто у працях В. Г. Асеева, І. А. Джигдарьяна, С. С. Занюка, О. Г. Ковальова, Ю. М. Кулюткіна, В. С. Мерліна, Г. С. Сухобської та ін.

Із зарубіжних вчених проблему мотивації досліджували Ж. Аткинсон, Д.Халл, К. Левін, М. Дауголл, А. Маслоу, Г. Мерфі, Ж. Нюттен, П. Фресс, Х. Хекхаузен.

Формулювання цілей статті... В даній статті здійснюється аналіз сутності понять "мотивація" і "мотив", досліджується зв'язок із професійним саморозвитком майбутніх учителів та її роль у даному процесі.

Виклад основного матеріалу... Вивчення мотивації є однією з центральних проблем дидактики та педагогічної психології. У цій царині досягнуто певних результатів, але мінливість, рухомість, різноманіття мотивів дуже важко звести до стійких структур, однозначно визначити методи керування цими мотивами.

Мотивація – це поняття, яке використовують для пояснення послідовності поведінки, спрямованої на певну ціль.

На основі аналізу словників, енциклопедій [11,152; 8,691; 10,219-220] встановлено, що:

- 1) мотивація – це спонукання, які викликають активність організму і визначають спрямованість цієї активності;
- 2) мотивація – це сукупність мотивів, доказів для обґрунтування чогось;
- 3) мотивація буває простою та складною, більш і менш усвідомленою.

Науковому вивченню причин активності людини, її детермінації, поклали початок ще великі стародавні мислителі – Арістотель, Геракліт, Демокрит, Лукрецій, Платон, Сократ, які згадували про "потребу" як вчительку життя. Демокрит, наприклад, розглядав потребу як основну рушійну силу, яка не тільки задіяла емоційні переживання людини, а й зробила її розум витонченим, допомогла сформувати мову, мовлення та звичку до праці [1].

Геракліт детально розглядав спонукальні сили, потяги та потреби. На його думку, потреби визначаються умовами життя, помірність у задоволенні потреб сприяють розвитку і удосконаленню інтелектуальних здібностей людини [1].

Арістотель зробив вагомий крок вперед у поясненні механізмів поведінки людини. Він вважав, що прагнення завжди пов'язані з певною ціллю, в якій у формі образу або думки представлений об'єкт, який корисний або шкідливий для організму [1].

Вперше термін “мотивація” застосував А. Шопенгауер у статті “Чотири принципи достатньої причини” у 1900 році, після чого він почав його застосовувати для пояснення причин поведінки [6,65].

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що мотивацію слід розглядати як складний багаторівневий регулятор життєдіяльності людини – її поведінки, діяльності. Складність і багатоаспектність проблеми мотивації зумовлює різноманітність підходів до розуміння її сутності, природи, структури.

На даний момент існує декілька визначень поняття “мотивація”. К. Мадсен та Ж. Годфруа розглядають мотивацію як сукупність факторів, які підтримують і спрямовують, тобто визначають поведінку [12;4]; К. К. Платонов описує мотивацію як сукупність мотивів [9]; інші вчені дотримуються думки, що мотивація – це спонукування, яке викликає активність організму і визначає її спрямованість [6]. Крім того, І. О. Васильєв та М. Ш. Магомед-Емінов вважають, що мотивація – це процес психічної регуляції конкретної діяльності [2,108]; І. А. Джидарьян трактує дане поняття як процес дії мотивів і як механізм, який визначає виникнення, напрям і способи здійснення конкретних форм діяльності [5]; В. К. Вілюнас описує мотивацію як сукупну систему процесів, які відповідають за спонукування та діяльність [3].

Враховуючи всі ці думки, варто зауважити, що існують два підходи до визначення поняття “мотивація”. Перший підхід розглядає мотивацію як сукупність факторів і мотивів, дане поняття може включати усі види спонукань діяльності: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, потяги, ідеали (К. К. Платонов, В. Д. Шадриков, К. Мадсен та ін.). Прибічники другого підходу визначають мотивацію не як статичне, а як динамічне утворення, як процес, механізм (М.

Ш. Магомед-Емінов, І. А. Джидарьян, В. К. Вілюнас). Проте і в першому, і в другому випадку мотивація виступає як другорядне щодо мотиву явище. Більше того, у другому випадку мотивація є засобом реалізації вже присутніх мотивів.

Різні підходи дослідників і педагогів-практиків до визначення поняття "мотивація", її структури свідчить перш за все про природу самого явища як багаторівневого регулятора життєдіяльності людини, її поведінки.

Враховуючи думку прихильників першого підходу до обговорюваної проблеми, *мотивацію професійного саморозвитку* майбутніх учителів можна трактувати як ієрархічну систему мотивів, які спонукають їх до професійного саморозвитку та самовдосконалення.

Якщо провідним чинником професійного саморозвитку вважати внутрішню потребу, прагнення до нього самої особистості, то формування системи мотивів, тобто мотивації є важливою умовою для реалізації професійного саморозвитку майбутніх учителів.

Отже, професійний саморозвиток може сформуватись як спрямована діяльність лише тоді, коли в особистості виникає внутрішнє прагнення самовдосконалити себе у професійній сфері, прагнення до розвитку та прояву творчого ставлення до професійної діяльності, до пізнання та перетворення навколишнього світу.

Цей висновок ґрунтується на теоретичних міркуваннях О. М. Леонтьєва про те, що діяльність людини як процес активності завжди збігається з тим об'єктивним чинником, який спонукає суб'єкт до цієї діяльності, тобто мотивом [7]. Поняття діяльності пов'язується з поняттям мотиву. Діяльності без мотиву не буває.

Як правило, доросла людина усвідомлює необхідність виконання певних професійних дій, з цього випливає, що у неї є певним чином сформована сукупність мотивів. Як мотиваційні проявляються також і компоненти, які не усвідомлюються суб'єктом, а діють на рефлекторному рівні та на рівні підсвідомості. Тому, враховуючи те, що поняття мотивації професійного саморозвитку майбутніх учителів включає в себе ієрархічну систему мотивів, які безпосередньо визначають спрямованість саморозвиваючої діяльності людини, необхідно насамперед конкретизувати цю систему

мотивів, потрібних для професійного саморозвитку майбутнього учителя.

У психології мотиви розглядаються як спонукальні причини дій і вчинків людини [6]. Мотиви породжуються особистими і суспільними потребами. Вони можуть виявлятися у формі почуття, уявлення, поняття, ідеї, ідеалу, мрії. Мотив дає відповіді на такі питання: чому, для чого, чому саме так, яка суть. Мотив може мати кількісні характеристики (бути сильним або слабким) та якісні характеристики (внутрішні та зовнішні мотиви).

Слід визначити правомірний підхід до проблеми визначення поняття мотиву Є. П. Ільїна, який трактує мотив як складне системне психологічне утворення з багатокомпонентною структурою [6]. Компоненти, які входять в структуру мотиву, відносяться до трьох блоків: блок потреб, блок внутрішнього фільтру та цільовий блок. До блоку потреб, які є поштовхом до виникнення мотиву, входять такі складові: біологічні потреби, соціальні потреби, усвідомлення необхідності; блок внутрішнього фільтру складається з морального контролю (переконавання, ідеали, цінності, установки, відносини), оцінки зовнішньої ситуації, оцінки своїх можливостей (знань, вмінь, якостей), переваг (інтереси, схильності, рівень зазіхань); до цільового блоку входять образ предмету, який може задовольнити потребу, опредмечена дія (наприклад, розв'язувати задачу), ціль потреби, в яку трансформується мотив, процес задоволення потреби. Набір компонентів для кожного конкретного мотиву може бути різним.

Наявні у педагогіці та психології підходи до визначення та розуміння поняття мотиву стали підставою для авторів по-різному розв'язувати питання щодо їх класифікації (А. К. Маркова, Л. І. Божович, В. І. Ковальов, М. Ш. Магомед-Емінов).

Аналіз досліджень І. О. Васильєва, К. К. Платонова, Є. П. Ільїна та ін. [2,6,9] свідчить, що мотиви поділяються на п'ять груп, за різними видами потреб, видів активності, часових характеристик, структури та функцій. Зокрема, мотиви класифікуються:

– на основі різних видів потреб (біологічних і соціальних): відповідно мотиви можуть бути біологічні та соціальні; окремо виділяють мотиви самоповаги, самоактуалізації,

мотиви досягнення, мотиви-прагнення до самої діяльності, мотиви успіху та уникнення невдачі;

– на основі видів активності, яку людина проявляє, існують мотиви спілкування, гри, навчання, професійної, спортивної, суспільної діяльності та ін.;

– враховуючи часові характеристики є короточасні та стійкі мотиви;

– відповідно до вищезгаданої структури мотиви поділяються на первинні (з наявністю лише абстрактної цілі), вторинні (з наявністю конкретної цілі); вторинні в свою чергу бувають повні (з компонентами всіх блоків: блоку потреб, внутрішнього фільтру та цільового) і скорочені (сформовані без участі блоку внутрішнього фільтру);

– останню групу мотивів виділяють на основі функцій, які вони виконують: існують мотиви-стимули та змістоутворюючі мотиви.

Як ми бачимо, структура та класифікація мотивів підтверджують думку вчених, про те, що мотив – це складне системне психологічне утворення.

В цій широкій гамі мотивів дослідники виділили дві групи мотивів, які визначають мотиваційну сферу особистості студента (Л. О. Буйновська, В. В. Лутаєв, Ю. П. Євреєнко). До першої групи відносять мотивацію пізнавального напрямку, яка об'єднує мотив змісту навчання, мотив самовдосконалення, мотив звички студента до систематичної навчальної діяльності. Друга група включає мотивацію соціального напрямку: отримання диплому про вищу освіту, матеріально-побутовий мотив, мотив майбутнього, мотив оцінки навчання, самоствердження, стимулювально-заохочувальний мотив, мотив майбутньої професії, відповідальності перед колективом, загальносоціальний, мотив лідерства та наслідування. З позицій нашого дослідження найбільшу увагу слід приділити мотивам самовдосконалення, самоствердження; стимулювально-заохочувальний мотиву та мотиву майбутньої професії. Деякі вчені виділяють професійні або професійно-орієнтовні мотиви, які також можна включити в систему мотивів, які спонукають майбутніх учителів до професійного саморозвитку та самовдосконалення.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи зазначене, можна від-

мітити, що мотивація – це складний багаторівневий регулятор життєдіяльності людини. Мотивацію професійного саморозвитку майбутніх учителів можна трактувати як ієрархічну систему мотивів, які спонукають їх до професійного саморозвитку та самовдосконалення. Якщо провідним чинником професійного саморозвитку вважати внутрішню потребу, прагнення до нього самої особистості, то формування системи мотивів, тобто мотивації є важливою умовою для реалізації професійного саморозвитку майбутніх учителів.

Подальших досліджень потребує аналіз компонентів системи мотивів, які спонукають майбутніх учителів до професійного саморозвитку та самовдосконалення.

Література

1. Асмус В. Ф. Античная философия / Валентин Фердинандович Асмус. – М.: Высшая школа, 1976. – 541 с.
2. Васильев И. А. Мотивация и контроль за действием / И. А. Васильев, М. Ш. Магомед-Еминов. – М.: МГУ, 1991. – 144 с.
3. Вилюнас В.К. Психологические механизмы биологической мотивации / Витис Казиса Вилюнас. – М.: МГУ, 1986. – 208 с.
4. Годфруа Ж. Что такое психология. Т. 1. / Жо Годфруа; пер. с франц. Н. Н. Алипова, А. В. Пегелау и др.; под ред. Г. Г. Аракелова. – М.: Мир, 1992. – 496 с.
5. Джидарьян И. А. Эстетическая потребность / Инна Аршавировна Джидарьян. – М.: Наука, 1976. – 190 с.
6. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
7. Леонтьев А. Н. Потребности и мотивы деятельности / Алексей Николаевич Леонтьев // Психология: учеб. [для пединст.] – М.: Учпедгиз, 1962. – С. 362-383.
8. Новий тлумачний словник української мови [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К.: Аконт, 2000 – Т. 2. – 2000. – 941 с.
9. Платонов К. К. Структура и развитие личности / Константин Константинович Платонов. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
10. Психология. Словарь / [Под общ. ред. А. В. Петровського, М. Г. Ярошевського.]. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
11. Українська радянська енциклопедія [упоряд. Антонов О. К. та ін.]. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1982. – Т. 7. – 1982. – 526 с.
12. Madsen K. B. Theories of motivation. A comparative study of modern theories of motivation / Madsen K. B. – Kent State Univ. Press, 4 ed., 1968. – 365 p.